Tuğçe ERDAL, Taş, Can ve Kutsal: Yozgat'ta Ziyaret Mekânları. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, ISBN: 978-605-2101-43-8, 606 sayfa.

Doç. Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE*

Türbeler, adak yerleri, ziyaret yerleri, kutsal mekânlar, kült mekânlar gibi pek çok farklı kavram ile karşılanan ve İslam dininin kitabi alanlarının dışında kalarak halkın dini nasıl yorumladığını ve yaşadığını görme fırsatı sunan ziyaret yerlerini Yozgat örnekleminde ele alan Taş, Can ve Kutsal Yozgat'ta Ziyaret Mekânları isimli çalışma İdeal Kültür Yayınları arasından 2019 yılında çıktı. Tuğçe Erdal tarafından kaleme alınan eser, Yozgat'taki ziyaret mekânlarını ve etrafında oluşan inanç, ritüel ve uygulamaları konu edinmektedir. Hâlen Yozgat Bozok Üniversitesi'nde doçent olarak görev yapan Erdal, yüksek lisansını Gazi Üniversitesinde Gaziantep Yer Adlarının Halk Bilimi bakımından değerlendirilmesi adlı teziyle 2008 yılında, doktorasını Sözlü Kültür Yazılı Kültür Tartışmaları Açısından Fuzuli Şiirlerinde Varyantlaşma adlı teziyle 2013 yılında tamamlamıştır.

Taş, Can ve Kutsal, ziyaret mekânlarını sembolize eden metaforik göndermelere sahiptir. Türbelerin yapısal özellikleri, içerisinde yatanların ruhları ve mekânların kutsallığı başlıkta vurgulanır. Kapak fotoğrafında bir kadının türbeyi sıvazladığı görülmektedir.

Türbeler ve adak yerleri, bir kutsal kişi ya da kutsal bir nesne ile ilişkilendirilen mekânlara farklı bilim dalları farklı bakış açıları ile yaklaşmışlar ve farklı tespitlerde bulunmuşlardır. İlahiyat, halk bilimi, sosyoloji, antropoloji, sanat tarihi, mimarlık gibi disiplinler insanların kutsal mekânları hangi gerekçelerle neden ziyaret ettiklerini ya da ziyaret edilen mekânın yapısal ve teknik özelliklerini disiplinlerinin bakış açısı ve yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Bu konuda akademik anlamda üretilmiş kitap, pek çok makale ve tez çalışması bulunmaktadır. Erdal, "Giriş" bölümüne Yozgat özelinde ziyaret yerleri ile ilişkili olarak yapılan çalışmaları analiz ederek başlamaktadır. Yozgat merkez ve merkez köylerinde yer alan tekke, türbe, ocak, yatır vs. kutsal mekânların hangi gerekçelerle ziyaret edildiği, ziyaret yerlerinde uygulanan ritüeller, ziyaret yeri ve medfun olduğuna inanılan zat etrafında oluşan menkabeler ve ziyaret yerlerinin topluma kazandırdıkları halk bilimi disiplininin yöntem ve teknikleri dâhilinde ele alınmıştır. Tespit edilen 99 merkez köyünde yapılan alan araştırmasında veriler, yarı yapılandırılmış mülakat formları ve enformel sohbet tarzı görüşme metotları ile elde edilmiştir. Alan çalışması kapsamında 424 kaynak kişi ile görüşülmüştür. Çalışmada emik bir yaklaşım benimsenerek ziyaret yerlerinde medfun olduğu söylenen/inanılan yer, ziyaret yeri olarak ele alınmıştır. Erdal, görüşmelerle elde edilen verileri türbe ve ziyaret yerlerindeki gözlemleriyle destekler.

Türbeler ve etrafında oluşan inançlar, İslam dininin pek hoş karşılamadığı, burada gerçekleştirilen pek çok ritüeli ve uygulamayı "batıl ve hurafe" olarak adlandırarak uzak durulmasını salık verdiği bir alandır. Dolayısıyla türbe etrafında yaşa-

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Hak Bilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, selcan.teke@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2340-7378

yan inançlar üzerine bir alan araştırması gerçekleştirmek hem araştırmacı hem de kaynak kişiler açısından bıçak sırtı bir konudur. Araştırmacı, kaynak kişileri görüşmeye ikna ederken kaynak kişiler de bilgilerini paylaşırken karşılıklı güven duygusunun sağlanması konusunda sorunlar yaşayabilirler ve bu araştırma sürecini etkileyebilir. Erdal'ın, mesleki yaşantısını uzun süredir Yozgat'ta sürdürmesinin ve daha önce aynı bölgelerde farklı alan araştırmaları yürütmesinin böylesine bıçak sırtı bir konuda kaynak kişilerle arasında güven tesisini kolaylaştıracağı ve alanda görece rahat etmesini sağlayacağı düşünülebilir. Ancak Erdal, araştırması sırasında zorluklar yaşamış ve bu durum, araştırma sonucunda elde edilen bilgilerin veriliş biçimlerini de etkilemiştir:

Bazı köylerde sorulara kasıtlı olarak cevap verilmediği, bazı şeylerin gizlendiği ve hakkında bilgi verilmekten çekinildiği görülmüştür. Derleme esnasında fotoğraf çekme, video ile görüntü alma ya da ses kaydına birçok kaynak kişi tepki göstermiş, görüntüsünün ve ses kaydının alınmasını istememiş, bu görüntü ve bilgilerin çeşitli sosyal medya hesaplarından "kullanılmasından korktuklarını" dile getirmişlerdir. Bu sebeple kaynak kişilerin isimleri metin içinde gizlenmiş ve görüntülerinin olmadığı fotoğrafların çalışmada yer almasına dikkat edilmiştir (Erdal 2019: 13).

Alan çalışması sırasında karşılaştığı zorlukları ifade eden Erdal, daha sonra benzer konuları çalışacak olan araştırmacılara deneyimleriyle yol gösterir. Kimi köylere ulaşımın zor olması, kimi türbelerin kaybolması ya da ulaşımın zorluğu, köylerin göç vermesinden dolayı kaynak kişi bulmada yaşanan sıkıntılar ilk etapta dile getirilebilecek sorunlardandır.

Çalışma dört bölüm olarak kurgulanmıştır. Çalışmanın bölümlerinin inanç, mekân ve ritüel eksenine oturtulduğu görülmektedir. İlk bölüm Ruh ve Ata Kültü başlığını taşır. Günümüzde türbede mefdun olduğuna inanılan zatlar ve etrafında oluşan inançların İslam dini ile ilişkisi elbette yadsınamaz. Ancak bu inançların Türklerin asırlar öncesine ait inanışları ve kültürleriyle senteze uğrayarak bugüne geldiği ve büyük bir kısmının öncesinde sahip olunan inançların İslamileştirilmesinin ürünü olduğu düşünüldüğünde eski Türk inançlarında ölüm, ata ve atalar ruhu kavramlarının tartışmaya açılması yerindedir. Türklerde ölümün ve ataların ölümünün ardından nasıl inanışlar oluştuğunu ele alan bu bölümde ciddi bir literatür taramasının izleri görülmektedir. Bu bölümü farklı kılan nokta ise "Yozgat'ta Atalar Kültü ve Ataların Özellikleri" başlıklı alt bölümdür. Erdal, bu bölümde Yozgat'ta hâlihazırda yaşayan atalar kültünün genel bir çerçevesini çizdikten sonra alan araştırması sırasında çalışılan türbelerden hareketle ataların on iki adet özelliğini tespit eder ve türbelerde yattığı düşünülen ataların kerametlerini ortaya koyar. Halk bilimi alanında yapılan çalışmaların büyük bir kısmında türbeye ilişkin inançların sadece aktarıldığı düşünüldüğünde bu bakış açısının yenilikçi bir yaklaşım olduğu ileri sürülebilir.

Kitabın ikinci bölümü "Kültürel Bellek ve Kutsal Mekân" adını taşımaktadır. Yozgat'ta türbelerin ve kutsal kabul edilen mezarların mekânsal yapısının ortaya konulduğu bu bölümde, alan araştırması verilerinden hareketle "üstü kapalı mezarlar, üstü açık mezarlar, sembolik sandukalar, üstü ve etrafı taş yığını ile çevrili veya örtülü mezarlar" olmak üzere dört yapı belirlenmiştir. Ziyaret mekânlarının mekânsal yapılarına ilişkin bir tablo, Frederick William Hasluck'ın Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam adlı kitabından da yararlanılarak oluşturulmuştur. Erdal, Hasluck'tan hareketle dağ, pınar vb. mekânları "doğal mekânlar" olarak tanımlamış ve bu mekânları Yozgat türbeleri

özelinde açıklarken "dağ/tepe kültü, su/pınar/dere kültü, ağaç kültü, taş/kaya kültü" başlıkları altında ele almıştır. Mekânların sadece fiziksel yapılar olmadıkları, mekâna birtakım anlamların yüklenebileceği ve bu anlamların o mekâna kutsiyet ve değer katabileceği, bu kutsiyet ve değer yükleme eyleminin inançlarla ilişkilerinin ele alındığı bu bölüm, kültürel mekân kavramıyla örtüşen bir inceleme biçimine sahiptir.

"Ritüel ve İşlev" başlığını taşıyan üçüncü bölüm türbe etrafında gerçekleştirilen pratikler ve ritüeller ve bunların fonksiyonları üzerine kurgulanmıştır. Yozgat'ta halkın türbeleri ziyaret sebepleri, ziyaret adabı, ziyaret zamanları ve türbede gerçekleştirdikleri uygulamalar kaynak kişi bilgilerinden hareketle kaleme alınmıştır. Çalışmanın bu bölüme kadar olan kısmı türbe ve etrafında oluşan inançlara ilişkin literatür ile araştırmacının alan çalışmasından elde ettiği bilgilerin harmanlanarak analiz edildiği kısmı oluşturmaktadır. Kitabın dördüncü bölümü Yozgat'ta bulunan türbelerin Yozgat'ın Merkez ve Merkez köyleri olmak üzere iki başlık altında ele alındığı, türbelerin ve ziyaret mekânlarının alfabetik olarak sıralandığı ve tamamen alan çalışmasından elde edilen verilere dayanan bir bölümdür. Kitabın bu bölümünde türbelere ilişkin bilgiler verilirken öncelikle türbenin ya da ziyaret mekânının nerede olduğu daha sonra fiziksel görünümüne ilişkin betimleyici bilgilerin okuyucuya sunulduğu görülmektedir. Türbeye ve türbede yatan zata ilişkin varsa rivayetlerden bahsedildikten sonra türbenin ziyaret zamanları, türbeye kimlerin hangi amaçlar için ziyarette bulundukları ve ziyaretlerinin sonucunda ziyaret amaçlarının ne kadarının karşılandığı, türbede uygulanan pratikler ve ritüeller ayrıntılı bir şekilde kaynak kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde oluşturulmuştur. Türbeye ilişkin bilgilerin sadece kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden oluşması eğer varsa herhangi bir tarihî kaynağa gönderme yapılmaması eleştirilebilir. Ancak bunun bilinçli bir tercih olduğu "Sonuç" bölümünde "Derleme esnasında ziyaret yerinde yatan zatın gerçekten orada yatıp yatmadığı sorgulanmadan veya doğruluğu kontrol edilmeden anlatılanlar derlenmiş ve zatın kabirdeki varlığı peşinen kabul edilmiştir (Erdal 2019: 585-586)" sözleriyle karşımıza çıkar. Erdal, halk inanışlarının açık bir biçimde gözlemlenebildiği türbelerin tarihsel hikâyelerini de halkın sözlü tarih bilgisi ışığında değerlendirmeyi bilinçli olarak seçmiştir. Ancak varsa ziyaret yerlerine ilişkin tarihsel bilgilerin kaynak kişilerden elde edilen bilgilerle karşılaştırılması ve harmanlanması çalışmayı zenginleştirebilirdi. Yine anlatıların mekânlara kutsallık yüklenmesinde belirleyici etmenlerden biri olduğu düşünüldüğünde ziyaret mekânlarına ilişkin halkın arasında yaşayan anlatıların analiz edildiği ayrı bir bölüm de çalışmayı destekleyebilirdi. Kaynak kişi bilgilerinin hemen ilgili türbenin sonunda verilmesi okura büyük kolaylık sağlamaktadır. Alan çalışmasına dayanan kitaplarda genellikle kitabın en son kısmında uzun bir liste hâlinde verilen kaynak kişi bilgileri o alana özgü çalışma yapmak isteyen araştırmacıların işini kimi zaman zorlaştırmaktadır. Türbeye ilişkin fotoğrafların ilgili türbelerden bahsedilen yerlerde hemen görülebilmesi de kitabın özgünlüğünü oluşturan bir diğer noktadır. Bu fotoğrafların büyük bir kısmının insansız olması, türbe etrafında icra edilen ritüelleri temsil etmemesi halk bilimi disiplini açısından büyük bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Ancak Erdal'ın çalışmanın "Giriş" kısmında da ifade ettiği gibi yöre halkı hem isimlerinin hem de fotoğraflarının kullanılması konusunda rıza göstermemiştir.

Çalışmada 424 kaynak kişi ile 123 ziyaret yerine ilişkin görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 123 ziyaret yerinden yalnızca üçünün halk arasında adının unutulduğu tespit edilmiştir. Çalışmada değerlendirilen ziyaret yerlerinin ve türbelerin bir kısmının popüler olduğu bir kısmının ise yalnızca köy halkı tarafından bilindiği belirlenmiştir. Ziyaret yerlerinin popülerleşmesinde medfun olduğu düşünülen zatın sağaltmadaki gücü özellikle kısırlığı tedavisindeki başarısının önemli bir payı olduğu düşünülmektedir. Ziyaret yerlerinde gerçekleştirilen pek çok uygulamada halk dindarlığı, geleneksel din anlayışı, halk islamı gibi adlarla yaygınlaşan halkın kitabi emir ve yasakların dışında dini nasıl yorumladığını görebileceğimiz vurgulanır. Aynı zamanda ziyaret yerleri senkretik inançların ve uygulamaların görülebileceği bir fırsat da sunar. Türklerin İslam ve İslam öncesindeki pek çok inanışı ziyaret yerlerindeki uygulamalarda karşımıza çıkar. Araştırmada kadınların erkeklere nazaran daha fazla türbeleri ziyaret ettikleri sonucuna ulaşılmıştır, Erdal, türbeler etrafında gerçekleştirilen uygulamaların anlamları unutulsa da yine de yapıldıklarını bunun da bedensel pratikler yoluyla belleğe aktarıldığını savlamaktadır.

Oldukça kapsamlı ve titiz bir alan araştırmasına dayanan, ziyaret mekânlarına ilişkin farklı disiplinler tarafından yapılan çalışmaları kucaklayan ve bu nedenle zenginleşen böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesi halk bilimi disiplini açısından oldukça sevindiricidir. Yozgat ili örnekleminden yola çıkılarak günümüzde ziyaret mekânlarına hangi anlamların yüklendiğini ve bunun tarihsel sürekliliğini keşfetmek oldukça heyecan vericidir. Çalışmanın halk bilimi alanında ziyaret mekânlarına ilişkin yapılacak çalışmalar bakımından hem kurgu hem de yöntem bakımından örnek bir çalışma olduğu düşünülmektedir.